

Thus, the public image of a doctor who can increase the compliance level is as follows: this visually appealing doctor that is honest, humane, and intelligent; this person has good manners and interpersonal skills as well as is a responsible professional with a can-do attitude (Figure 1).

Conclusion

According to the studies conducted in the United States, 25 to 33% of patients do not follow their doctors' recommendations. [3] This happens due to complex treatment regimens, poor communication between a doctor and a patient, high medication costs, and health illiteracy.

There are many ways to increase compliance — simplify medication regimens, reduce drugs cost, improve health literacy, or more diligently monitor patients. Nevertheless, a positive doctor-patient relationship is the most important factor in improving compliance, which can be achieved by changing the public image of a doctor.

Altering the doctor's image will improve the communication between a patient and a healthcare provider, increase medical services quality, and help preserve and improve our health.

REFERENCES

1. Лапина, С.В., Селиванова Т.В. Эффективная коммуникация в системе «врач-пациент» и формирование комплаенса / С.В.Лапина // Международная научно-практическая конференция «Врач-пациент: сотрудничество в решении проблем здоровья». — Гродно: ГрГМУ, 26–27 октября 2017 г. — 6 с.
2. Piette JD, Heisler M, Krein S. The role of patient-physician trust in moderating medication

nonadherence due to cost pressures. Arch Intern Med 2005; (165). — P. 1749–1755.

3. Haskard Zolnierok KB, DiMatteo. Physician communication and patient adherence to treatment: a meta-analysis. MedCare 2009; 47 (8): 826–834.

4. Clark, P.A. Medical practices' sensitivity to patients' needs: Opportunities and practices for improvement / P.A. Clark // Journal of Ambulatory Care Management. —2003. — № 26 (2). — P. 110–123.

5. Assessing competence in communication and interpersonal skills: The Kalamazoo II report / F.D. Duffy [et al.] // Academic Medicine. — 2004. — № 79. — P. 495–507.

6. О правилах медицинской этики и деонтологии [Электронный ресурс] : постановление Министерства здравоохранения Респ. Беларусь, 7 авг. 2018 г., № 64 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2018.

7. Лапина, С.В. Основы социального государства и социальная политика / С.В. Лапина [науч. Ред.], М.А. Щеткина, И.А. Лапина — Минск: Академия упр. При Президенте Респ. Беларусь, 2018 г. — 384 с.

8. Кочергин, В.Я. Профессиональная культура врача: внутренняя дифференциация и перспективы развития / В.Я. Кочергин, А.Г. Пацеева // Социол. альм. — Минск, 2017. — Вып. 8. — С. 473–483.

9. Патернализм в институциональной коммуникации: монография / С.Б. Белецкий, Л.В. Куликова: Флинта : Наука, 2011. — Москва — 184 с.

УДК 004.032.6(477.87)«1930/1940»

Tolochko (Karalkina) Nataliia
postgraduate student

Uzhhorod National University

The thesis supervisor – Prof. Dr. Yuriy Bidzilya

PROBLEMS OF THE FORMATION OF AUDIOVISUAL MEDIA IN ZAKARPATTYA IN PRE-SOVIET PERIOD

Толочко (Каралкіна) Наталія
аспірантка

Ужгородського національного університету

Науковий керівник – доктор наук із соціальних комунікацій Бідзіля Ю.М

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ МЕДІА НА ЗАКАРПАТТІ У ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Summary: The article covers the formation and development of audiovisual media in Pidkarpatska Rus, Carpathian Ukraine in the 1930-1940. It focuses on the peculiarities of distribution of broadcasting and documentary chronicles through the problem-thematic aspects in the context of the socio-political situation. The findings systematize and generalize the features of establishing the first local wired media and film propaganda in Zakarpattya while being under the control of the foreign states.

Анотація: У статті розглянуто проблеми формування і розвитку аудіовізуальних медіа у Підкарпатській Русі, Карпатській Україні у 1930-1940 рр. Зосереджено увагу на особливостях поширення радіомовлення, документальних фільмів-хронік крізь проблемно-тематичну призму у контексті суспільно-політичної ситуації. У висновках систематизовано та узагальнено особливості перших радіопрограм та кінопропаганди в умовах перебування Закарпаття під владою чужих держав.

Keywords: wire broadcasting, films, chronicles, radio, television, film propaganda, audiovisual media, Podkarpacka Rus, Carpathian Ukraine.

Ключові слова: дротове мовлення, фільми-хроніки, радіо, телебачення, кінопропаганда, аудіовізуальні ЗМІ, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна.

Постановка проблеми. Аудіовізуальні ЗМІ відіграли важливу роль у розвитку Підкарпатської Русі після її приєднання у 1919 р. до Чехословаччини на правах автономії. Оскільки у той період ця частина республіки перебувала під впливом русофільства, проугорських, прословацьких, прочехословацьких, прорумунських рухів, була економічно й культурно відсталою, тому стратегічною метою державної політики, зокрема інформаційної, був поступовий розвиток цих земель, «інтеграція до суспільно-політичної й економічної систем республіки» [34, с. 24]. Про активний розвиток місцевої друкованої журналістики у 20-30-х рр. свідчить те, за кількістю назв друкованих видань Закарпаття випереджало навіть Чехію і Словаччину, «у краї виходило 75 газет (4 щоденні, 27 тижневих), 42 видання типу журналів, близько десятка календарів і альманахів» [20, с. 132]. На початку 30-х рр. друковане слово почало конкурувати із радіомовленням, а невдовзі і з попередниками телебачення – документальними кінохроніками. Актуальність нашої розвідки полягає в тому, що до цього часу не досліджено процес становлення на Закарпатті: ані радіо, ані телебачення. Утім дорадянський період важливий для дослідження історії аудіовізуальних ЗМІ крайньої західної області України, адже саме тоді сформувалися передумови розвитку регіональних аудіовізуальних медіа.

Аналіз досліджень. У наукових розвідках про Закарпаття міжвоєнного періоду, а також колективних працях з історії краю [18; 20; 26] засоби масової інформації згадуються лише побіжно. Дослідники, які вивчають історію регіональних медіа, зосереджують увагу переважно на друкованих виданнях [17; 23], зокрема для національних меншин [12], постатях медійників [11; 13], оминаючи дротові засоби зв'язку. Аспектам радіомовлення для русинів-українців, а точніше – передачам для Підкарпатської Русі, трансльованим з території сучасних Словаччини й Чехії, присвячено науково-популярні колективні розвідки закордонних авторів [1; 2]. Документальним фільмам-хронікам 30-х рр. приділяють увагу у контексті створення іміджу Підкарпатської Русі [34], а друкованій, радіо-, кінопропаганді приділяють увагу очевидці і дослідники Карпатської України [15; 29; 35-37].

Мета наукової статті – схарактеризувати основні проблеми зародження радіомовлення і телебачення у 30-40-х рр. на Закарпатті, дослідити особливості поширення радіосигналів, створення фільмів-хронік у зв'язку з політичними рухами того періоду, пояснити особливості розвитку аудіовізуальних ЗМІ на території сучасного Закарпаття у міжвоєнний період.

Методи дослідження. У процесі роботи над емпіричним матеріалом та науковими джерелами

застосовано як загальнонаукові, так і прикладні методи. На етапі накопичення матеріалу, збору інформації були застосовані первинні методи, серед них метод спостереження, описовий метод – для пізнання якісних особливостей аналізованих явищ. Під час обробки дібраних фактів, їхнього аналізу було застосовано проблемно-тематичний метод. Крім того, наукова розвідка містить елементи компаративного, структурно-функціонального та статистичного методів.

Виклад основного матеріалу. На період приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини на цій території не існувало достатнього технічного оснащення для радіомовлення. Напередодні Першої Світової війни на території Підкарпатської Русі були електрофіковані лише чотири населені пункти: Ужгород, Мукачево, Берегово, Севлюш. Утім вже з 1930 до 1935 р. було забезпечено енергією 65 міст і сіл, загалом понад 215 тисяч жителів [31; 57, 59]. Вже у 1932 р. кількість радіопередплатників в Ужгороді сягала 800 осіб, а в цілій Підкарпатській Русі таких було близько 4-х тисяч. Вони слухали радіопередачі словацькою, чеською, угорською, російською, єврейською мовами, трансльовані з європейських міст, однак українська в ефірі не звучала [37; 151-152]. Причиною цього були політичні протистояння на Підкарпатській Русі. «Закарпатським русинам», попри визнання їх частиною українського народу, а мови – української, не поспішали надавати права, зокрема, право на інформацію рідною мовою. Тому й перші регулярні радіопередачі, створені спеціально для жителів сучасного Закарпаття, були спрямовані на росіян, хоча ця нацменшина була серед найменших у Підкарпатській Русі [12, с. 240].

У 1933 р. в ефірі Кошицької радіостанції починають виходити нерегулярні радіопередачі для русинів-українців. Підтвердження цього ми знайшли у періодиці 30-х рр., де зазначено, що ефіри в середньому тривали близько години і мали фольклорно-етнографічне спрямування [Див. дет.: 6, 3; 9, 3]. Із 1 грудня 1934 р. в Кошицях почала діяти окрема редакція передач під офіційною назвою «Передача для Підкарпатської Русі». Територіально вона обслуговувала ще й русько-українську громаду Східної Словаччини та взагалі русинів усієї Чехословаччини. Періодично готувалися навіть випуски для дітей та існувала жіноча рубрика [Див. дет.: 2, 3-4]. Крім цього, радіомовлення велося в інших містах республіки. Зокрема, в березні 1943 р. розпочалися щоденні радіопересилання для українців із радіостанції Праги, а трохи пізніше аналогічне мовлення велося і з Банської Бистриці [24, с. 92].

Трансльованих з-за кордону радіопрограм було недостатньо. Тому з середини 30-х років розпочинаються активні наполягання

підкарпатських русинів щодо будівництва окремої радіостанції в Ужгороді, які однак ігнорувалися. Стимулювало закарпатських українців те, що у сусідніх з Підкарпатською Руссю Угорщині й Словаччині радіофікація стрімко розвивалася. В Угорщині навіть у малих містах, на зразок Ніредьгази, була власна радіостанція. Подібні процеси є свідченням того, що «реальний автономний статус краю, передбачений договорами, так і не був забезпечений чехословацьким урядом» [12, с. 81].

Про розвиток телебачення у 30-40-х рр. говорить зарано, однак у цей період на території Закарпаття знімали фільми-хроніки, популярні в Європі ще з початку ХХ ст. Їх вважаємо своєрідним прообразом телерепортажів, зразком кінодокументалістики, яка, на думку А. Москаленка, є невід'ємною частиною аудіовізуальних ЗМІ, розвивалася разом із ними [25, с. 273].

Для фільмування віддалених регіонів Чехословаччини відіграло роль створення Кінематографічної консультативної ради у 1934 р. Вона займалася пропагандистськими і рекламними матеріалами про республіку. Цікаво, що виробництво стрічок фінансово стимулювалося з боку держави, особливо у віддалених регіонах, таких як Підкарпатська Русь [34; с. 32].

Тож територія сучасного Закарпаття була в об'єкті кінокамер чехів ще в першій половині ХХ ст. Фільмотворці користувалися такими жанрами і жанровими різновидами, як хроніка, відеорепортаж, пейзажний відеожурнал, художня документалістика, художній фільм. Фільми періоду 20-30-х рр. можна розділити на чотири групи за проблемно-тематичним критерієм. До першої відносимо пейзажно-побутові хроніки, оскільки демонстрування побуту жителів чергувалося із показом природи й архітектури. Це такі стрічки: «Ужгород та його околиці» (1922 р.) [38], «Картинки з Підкарпатської Русі» (1924 р.) [34, с. 27], «Підкарпатська Русь» (1924 р.) [30], фільм «Весна на Підкарпатській Русі» (1929 р.) [34, с. 27], фільм про Підкарпатську Русь у двох частинах [32], хроніка про Верховину [19], зйомки катастрофічної повені в Підкарпатській Русі (1933 р.) [10, с. 2]. У цих відеохроніках демонстрували міста і села Підкарпатської Русі, природні краєвиди, промисловість, охорону здоров'я, освіту, побутове життя підкарпатських русинів, відзначення ними релігійних і сімейних свят, тощо. Автори додавали титри з різноманітною інформацією: статистикою жителів, площею території, назвами географічних, архітектурних об'єктів.

До другої групи можемо віднести відеорепортажі, приурочені відкриттю важливих об'єктів чи подіям за участі політичних і громадських діячів – своєрідні пропагандистські стрічки, які демонстрували розвиток інфраструктури, допомагали створювати позитивний імідж держави, формувати національну самосвідомість населення, наприклад, відкриття аеропорту в Ужгороді у 1929 р. [32], «Перший

крайовий з'їзд освітніх працівників Підкарпатської Русі в Ужгороді» (масариковий інститут працівників освіти, 1929 р.), «Усьому землеробському народу» (1931 р.) [34, с. 26].

Третя група об'єднує зйомки подій, на замовлення самих жителів Підкарпатської Русі, наприклад, масштабне єврейське весілля в Мукачеві за участі 12.000 гостей і випадкових перехожих [5, с. 3].

До четвертої групи відносимо художні фільми: «Корятович» (1922 р.) [34, с. 28], «Земля співає» (знятий збирачем фольклору Карлом Пліцкою, 1933 р.) [8, с. 3], «Марійка-невірниця» (1933 р.) [7, с. 3], які, на нашу думку, теж мали значення для розвитку екранного мистецтва, популяризації Підкарпатської Русі. Особливої уваги заслуговує фільм «Марійка-невірниця», який попри критику тодішніх чеських кінофахівців, дуже вподобали глядачі через народну мову, звичаї, культуру [22, с. 44-45].

Наприкінці 30-х рр., після надання Підкарпатській Русі автономного статусу внаслідок підписання Мюнхенського договору 30 вересня 1938 р., на території Підкарпатської Русі розпочинається новий етап розвитку аудіовізуальних і друківаних ЗМІ. У цей час українська мова набула статусу офіційної, активно розвивалася власна періодика (виходило 8 часописів) [12, с. 82], шкільництво, і врешті було налагоджено україномовне радіомовлення. Спочатку радіостудія розташовувалася в одній із кімнат Народного дому в Ужгороді. Після переїзду очільників Карпатської України до Хуста перевезли і радіостанцію. Утім спочатку це було лише обладнання для прийому сигналів інших станцій. На територію Карпатської України у цей час мовили чеські, угорські, польські радіостанції, однак це були дуже скупі відомості, до того ж нерідко неправдиві, маніпулятивні [36; 52, с. 103]. Тому Пресова Служба Карпатської України користувалася і радіохвилями в Банській Бистриці та Пряшеві [12, с. 83]. Крім цього, офіційні новини Хуста, які передавали телефоном, транслювали тричі на день українською та німецькою мовами зі словацької радіостанції у Братиславі [15, с. 25].

У лютому 1939 р. в Хусті починають спорудження власної радіовисільні. Коли інформування було налагоджено, «головним голосом радіо Карпатської України стала диктор Маруся Ігнатишин» [12, с. 83]. Підтвердження факту існування української короткохвильової радіостанції в Хусті на початку 1939 р. знаходимо і в праці українського науковця І. Мащенка [24, с. 92]. Саме за допомогою радіо Августин Волошин ще в переддень Сойму 1939 р. повідомляв про зміну заграничної ситуації Карпатської України, а також офіційне вирішення питання суверенності держави [38, с. 236]. Протягом усього дня 15 березня щопівгодини по радіо транслювалося патріотичне звернення Команданта Національної Оборони, полковника С. Єфремова до населення Карпатської України, у якому він закликав ставати до бою [29, с. 121].

Кінострічки періоду 30-40-х рр., як і радіомовлення, використовувалися з пропагандистською метою, однак попри одностороннє висвітлення подій, становлять значний інтерес для дослідників, дозволяють відтворити важливі сторінки історії, завдяки чому є попередниками репортажної журналістики. Наприкінці 30-х рр. у Хусті існували дві кіностудії – «Дніпро-Фільм» Каленика Лисюка [35, с. 92] і «Українське фільмове мистецтво» зі штаб-квартирою у Нью-Йорку. Дослідник Карпатської України О. Пагіря зазначає, що про одноденну державу було створено й кольоровий фільм, який називався «Україна у Вогні» (режисер Волтер Блондин). У своїх припущеннях дослідник покликається на доньку режисера. Утім пошуки фільму тривають, про нього є згадки у джерелах, але сам він безслідно зник. У щоденнику В. Гренджі-Донського зазначено ще про одного фільмотворця – українця Романа Мишкевича, який планував створити два фільми на території Підкарпатської Русі. Один із них, за порадою письменника, зняв на Гуцульщині [36, с. 198]. Доля цих стрічок теж невідома.

Значно більше інформації є про зйомки і результат роботи громадського діяча, колекціонера та мецената, діяча Української Народної республіки Каленика Лисюка (справжнє ім'я Василь Лепикаш), який зі своїм сином Петром прибув до Хуста з Америки на початку 1939 р. Він збирався відзняти документальний фільм з історії визвольних змагань українського народу, в якому значне місце відводилося Карпатській Україні. Тексти до стрічки мав підготувати У. Самчук [15, с. 436]. Каленик Лисюк відзняв проголошення Соймом незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р. Він чітко усвідомлював важливість своєї роботи, хоч події у Хусті для нього тісно переплелися з особистою драмою: 14 березня в одному з боїв трагічно загинув його син Петро. Відзняті К. Лисюком кадри неоціненні в історичному аспекті, оскільки «жодне інше проголошення українських республік у першій половині ХХ-го сторіччя не було відзнято на кінокамеру» [4]. Після подій у Хусті К. Лисюк продовжував зйомки у Словаччині за участі реальних воєнків Карпатської січі, які вижили після березневих боїв з угорцями. Згодом усі ці кадри увійшли до документального фільму «Трагедія Карпатської України», який був завершений у 1942 р. у кіностудії Василя Авраменка у Нью-Йорку [16].

Із періоду окупації Угорщиною Закарпаття збереглися короткі фільми-хроніки з кіножурналу «Угорські новини». У них відтворено прихід угорських військ до Ужгорода і Мукачеве [3; 28]; зустріч угорських і польських військових на кордоні, що проліг через Ужоцький перевал, біля с. Верб'яж [21; 39]; вступ угорських військ до Хуста [28]; святкування Різдва у селі Пістрялово на Мукачівщині [33]. У таких стрічках демонстрували пейзажі, культові споруди, побут русинів-українців, урочисту зустріч військових із населенням тощо. Кадри супроводжуються маршовими мелодіями, титрами, озвучені

угорськомовним диктором. За жанром це кінопропаганда.

Висновки. Таким чином, можна виділити наступні проблеми зародження радіо і передумови розвитку телебачення у найзахіднішій області у 30-40-х рр. Передусім це перебування Закарпаття під владою чужих держав, що впливало на суспільно-політичні процеси, поширення інформації, розвиток медіасистеми. Для проукраїнського культурного, суспільно-політичного розвитку склалися не найсприятливіші обставини, які маскувалися під псевдодемократичними гаслами, що в сукупності сприяло денационалізації краю. Розвивалося мовлення для нечисельних національних меншин (чехів, словаків, росіян), натомість для корінної нації – українців упродовж тривалого часу не існувало жодної україномовної радіопрограми. Далася взнаки і відсутність підтримки з боку чехословацької влади, попри обіцянки автономності, й заснування радіостудій в інших містах республіки, окрім Підкарпатської Русі. Крім цього, економічна і культурна відсталість цієї частини Чехословаччини. Неосвіченість і бідність населення позначилися на розумінні важливості ЗМІ у цей період. Вагомою проблемою була неспроможність місцевої інтелігенції відстояти потребу власного україномовного радіомовлення ще на початку 30-х років. Наслідки цього були відчутні вже в 1939 р., коли проти Карпатської України велася інформаційна війна угорців, поляків, чехів за допомогою друкованих засобів, радіо, кінопропаганди, що завдавало значної шкоди іміджу молодій державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. 50 років українського радіомовлення в Чехословаччині. Пряшів, 1984. 159 с.
2. 65-річне радіо (65-rocny rozhlas). Словацьке радіо, 1999. 24 с.
3. 1938: угорські війська займають Ужгород і Мукачево. Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/videos/4cd0766e6f3e9/> (дата звернення: 8.03.19)
4. 1939: проголошення незалежності Карпатської України. Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2011/03/14/31517/> (дата звернення: 8.03.19)
5. Б/А. Весілля дочки равина в Мукачеві. Карпаторуський голось. 17 березня 1933. № 60 (234). С. 3.
6. Б/А. Друга радіопередача з Ужгорода. Карпаторуський голось. 19 лютого 1933. №38 (212). С. 3.
7. Б/А Неверная Марійка. Карпаторуський голось. 6 грудня 1933 р. С. 3.
8. Б/А Подкарпатская Русь в фільмах. Карпаторуський голось. 2 грудня 1933. С. 3.
9. Б/А. Радіопередача із Ужгорода 8.1.1933 года. Карпаторуський голось. 11 січня 1933 року. № 7 (181). С. 3.
10. Б/А Развитие чехословацкой киноиндустрии – 30 новых чехословацких фильмов.

- Карпаторусській голось. 25 липня 1933. № 158 (332). С. 2.
11. Барчан О.В. Публіцистика Василя Гренджі-Донського 20-30-х рр. ХХ століття: монографія. Ужгород: Ліра, 2017. 200 с.
 12. Бідзіля Ю.М. Періодика транскордоння в контексті міжнародної комунікації: монографія. Ужгород, Вид-во ПП «Аутдор-Шарк», 2016. 472 с.
 13. Вегеш, М. М. Августин Волошин: життя і помисли президента Карпатської України / М.М. Вегеш, М.І. Кляп, В.Ю. Тарасюк, М.Ю. Токар. 2-ге вид., допов. Ужгород: Карпати, 2009. 480 с.
 14. Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.
 15. Вінч М. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. К.: Темпора, 2012. 348 с.
 16. В'ятрович В. Карпатська Україна та її армія. Унікальні ФОТО. Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/4d7fe81ac60af/> (дата звернення: 8.03.19)
 17. Габор В. Українські часописи Ужгорода (1867-1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2003. 564 с.
 18. Данилюк Д. Д. Історія Закарпаття: навчальний посібник з краєзнавства. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2013. 304 с.
 19. Закарпатська Верховина в 1930 рр. Kertvarosh. URL: <https://www.facebook.com/kertvarosh/videos/595099790640711/> (дата звернення: 7.03.18)
 20. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 720 с.
 21. Зустріч на кордоні польських та угорських військ, 1939 р. Кіножурнал «Угорські новини» («Magyar vilaghirado») URL: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/film-archive/video/?vd_movieid=121 (дата звернення: 28.03.19)
 22. Кляшторна Н. Як у 30-х роках ХХ століття знімали Кіно в Колочаві. Локальна історія. № 3 (5), 2019. С. 44-49.
 23. Лісовий П. Журналістика Закарпаття 50-70-х рр. ХІХ століття і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією. Ужгород, 1969. 54 с.
 24. Мащенко І.Г. Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу. К., 2005. 382 с.
 25. Москаленко А.З. Теорія журналістики. К.: ЕксОб, 2003. 337 с.
 26. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945). Ужгород, вид. «Закарпаття», 1995. 665 с.
 27. Новий кордон Угорщини. Кіножурнал «Угорські новини» («Magyar vilaghirado»). Територія терору. URL: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/film-archive/video/?vd_movieid=126 (дата звернення: 28.03.19)
 28. Окупація Карпатської України, березень 1939 р. Кіножурнал «Угорські новини» («Magyar vilaghirado»). Територія терору. URL: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/film-archive/video/?vd_movieid=128 (дата звернення: 28.03.19)
 29. Пагіря О. Карпатська Січ: військово-формування Карпатської України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2010. 152 с.
 30. Підкарпатська Русь у 1924 році. Transcarpathian Heritage. URL: <https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/videos/605721746194529/>
 31. Підкарпатська Русь – 1930. Ч 1,2. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/user/stylenotes1/videos> (дата звернення: 7.03.18)
 32. Репортаж з відкриття аеропорту в Ужгороді 5 травня 1929 року // Transcarpathian Heritage. URL: <https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/videos/607196576047046/> (дата звернення: 7.03.18)
 33. Різдва на Закарпатті в 1940 р. Kertvarosh. URL: <https://www.facebook.com/kertvarosh/videos/975093872641299/> (дата звернення: 7.03.18)
 34. Росул Т. Образ Підкарпатської Русі в Чехословацькому кінематографі (1919-1938). Студії мистецтвознавчі. №1 (2016). С. 24-32.
 35. Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. Торонто: НТШ, 1965. 288 с.
 36. Твори Василя Гренджі-Донського. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Т. 8. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашингтоні, Д.К., 1987. 487 с.
 37. Твори Василя Гренджі-Донського. Том ХІІ. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашингтоні, Д.К. 1992. 562 с.
 38. Ужгород та його околиці. 1922 рік. Transcarpathian Heritage. URL: <https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/videos/606280842805286/> (дата звернення: 8.03.18)
 39. Угорсько-польські військові на Ужоцькому перевалі, 1939 р. Кіножурнал «Угорські новини» («Magyar vilaghirado»). Територія терору. URL: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/film-archive/video/?vd_movieid=124 (дата звернення: 28.03.19)